

Ružica Čičak
Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 30. 06. 1989.

ETNICITET I ETNIČKI KONFLIKT U JUŽNOJ AZIJI*

SAŽETAK

U kontekstu suvremenih južnoazijskih zemalja, koje doživljavaju krupne socijalne promjene i sučeljavaju se s nagomilanim izazovima participacije distribucije i integracije, dolazi posebno do rasta etničkog nacionalizma. I dok se zahtjevi etničke skupine nerijetko vežu na tradiciju, oni, prije svega, i otvoreno ciljaju na ekonomska i politička poboljšanja dotične grupe. Raskorak između proklamiranih vladinih politika i izvršenja tih politika u onim društveno-ekonomskim područjima koja se smatraju »kritičnima« za očuvanje autonomije etničke manjine, vodi jačanju međuetničkih razmirica. U slučaju da je etnička manjina brojčano velika, društveno mobilna, sa čvrstom regionalnom bazom, ne treba isključiti mogućnost da njezin zahtjev za autonomijom prijeđe u zahtjev za otcijepljenjem u zasebnu državu.

Polazeći od gornjih pretpostavki autorica, uz nekoliko širih napomena od opće-regionalnog značaja, na primjerima (bivšeg) Pakistana i Sri Lanke i njihovih različitih društveno-političkih sistema, detaljnije razmatra pitanje etniciteta i etničkog konflikta u Južnoazijskoj regiji.

Etnicitet uključuje objektivne kulturne karakteristike kao što su porijeklo, jezik, religija, regija, običaji ili kombinacija nekih od njih. Nadalje, on uključuje subjektivni kulturni kôd, odnosno subjektivnu svijest o pripadanju grupi. I, konačno, etnicitet sadrži prepoznavanje i priznavanje spomenutih distinkcija, tj. etničke različitosti od drugih.¹ U nastajanju etno-nacionalizama etnicitet je tako skup poticaja i motivacija za stjecanje priznanja zasebnoga društvenog entiteta; često sredstvo i fokus političke mobilizacije. Etnički konflikt može poprimiti mnoge oblike i uključuje autonomne, irendentističke i secesionističke pokrete. Iako u nastajanju etničkog konflikta nerazvijenost (stvarna ili tako doživljena) ima jaku komponentu, ona ne objašnjava u cijelosti fenomen etničkog sukoba. Pored ekonomskih faktora sociokulturni interesi vezani za status i interese elita u političkoj sferi podjednako su značajni u očuvanju

* Ovaj tekst okvirno ulazi u istraživački zadatak »Odnos religijskog i etničkog na području južne Azije — Evrope« a u vezi kojeg je autorica kao gošća Njemačke akademske službe za razmjenu (Deutscher Akademischer Austauschdienst — DAAD/Bonn—Bad Godesberg) provela tri mjeseca u Institutu za južnu Aziju Sveučilišta u Heidelbergu u 1987. i deset mjeseci u Indiji godine 1988. kao stipendistica Programa indijsko-jugoslavenske kulturne i prosvjetne suradnje.

¹ Pri sastavljanju uvodno-teoretskog dijela problematike etniciteta i etničkog konflikta u južnoj Aziji poslužila sam se ponajprije tekstovima Urmile Phadnis (i bilješkama iz razgovora s njom), profesorice i direktorice Centra za južnu i jugoistočnu Aziju, Jawaharlal Nehru Sveučilišta u New Delhiju, autoricom mnogih i zapaženih studija o toj temi, i mojom »mentoricom« za vrijeme boravka u New Delhiju 1982. i u rujnu 1988.

etničkog sklada ili stvaranju međuetničke disharmonije. Međutim, niti razlika u veličini etničkih grupa nije bezuvjetan uvjet konflikta a nisu to ni razlike u stupnju udjela u podjeli vlasti između dviju ili više etničkih skupina. U osnovi dva su glavna uzroka za izbijanje sukoba. Prvo, vezivanje etničke svijesti za šire procese društvene promjene; drugo, neprestana ekspanzija aktivnosti države koja vodi sve većem upletanju institucija vlasti u područje etničkog, doživljena ponekad kao vid dominacije, ili kao prijetnja opstanku ili pak kao povlastica (14:12). Preduvjeti izbijanja konflikta uključuju: a) društveno pokretljivu populaciju; b) postojanje skupa simbola koji obilježavaju osebnost dotične etničke skupine; c) prijenos i osvješćivanje tih simbola u etničkoj zajednici od njezina vodstva; d) prisutnost dominantne grupe s kojom je stvoren antagonistički odnos, te psihološki od bitne važnosti osjećaj »relativne deprivacije«.² Primjerice, u početku su se istočni Pakistanci smatrali *muslimanskim* Bengalcima ali kasnije, kada se u njima razvio osjećaj »uskraćenosti«, počeli su se doživljavati kao *bengalski muslimani*.

Migracija, vjerska konverzija, politika dominantne grupe, procesi podjele ili ujedinjavanja političke zajednice imaju značajne implikacije za razvoj etniciteta i etničkih identiteta, granica i odnosa. Ukratko, identiteti etničke grupe nisu praiskonski i statički, o čemu gore navedeni primjer zorno govori, već mogu biti promjenljivi kako u međuetničkim odnosima tako i unutar određene etničke skupine. Pojava etniciteta nije nešto specifično i jedinstveno zemljama Trećega svijeta, kojima pripadaju južnoazijske države, i koje su bile pod kolonijalnom vlašću tijekom dijela svoje prošlosti; to je svjetski fenomen, prisutan bez obzira, na ideologiju i stupanj društveno-ekonomskog razvoja. Valja, zapravo, ukazati na istrajnost etničkih identiteta, s obzirom na vjerovanje mnogih teoretičara društvenih kretanja, da će razvoj industrijskih društava nakon stanovitog vremena »rastočiti« etničke identitete.³ Međutim, zahtjevi crnog stanovništva u SAD kao etničke skupine, irski konflikt u UK, pitanje Québeca u Kanadi, pitanje položaja naroda i narodnosti u Sovjetskom Savezu i drugim višenacionalnim državama indikatori su trajnosti etniciteta s mogućnošću pogoršanja međuetničkih odnosa upravo u tim postindustrijskim, modernim, državama. Jačanje etničkog konflikta u spomenutim zemljama stavlja u pitanje razvojnu teoriju prema kojoj modernizacija društva slabi vezivanje za etničke identitete. Čini se, naime, da proces modernizacije ima vlastitu dinamiku: s jedne strane umanjuje etničku lojalnost a s druge strane jača etničku svijest. U kontekstu multietničkih država Trećeg svijeta sporovi postaju još složeniji s obzirom na razlike u povijesnom slijedu obrazaca društvenog razvoja od onih na Zapadu. Mnoge su od njih postigle državnost ali postizanje nacionalnosti još je predmet rasprave. Tako, primjerice, neki znanstvenici smatraju da niti jedna od multietničkih država južne Azije nije »nacija«, dok im drugi pripisuju takav status; treći, opet, skloni su opisati ih kao »višenacionalne« države.⁴

Etnički faktor jedan je od mnogih impulsa u nastajanju društvenih nemira i sukoba. Ono što se ovdje želi ispitati jest zbog čega etnički impulsi preuzimaju »vodstvo« nad drugima, premda niti jedna od etničkih skupina u južnoj Aziji nije cjelovita, već je svaka obilježena horizontalnim i vertikalnim podjelama.

² Za detaljnu ekspoziciju koncepta »relativne deprivacije« vidi priloge u knjizi: Gurr, T. R. (ured), *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*. New York: The Free Press, 1980 (14 : 49).

³ Usporedi: (8 : 6—17).

⁴ Vidi o tome: Bernstorff, Dagmar. »Region and Nation — The Telengana Movement's Dual Identity« u (22 : 138—146) i Brass, Paul, R. *Language, Religion and Politics in North India*. London, 1974.

Ovo pitanje ima priličan značaj u kontekstu političkih iskustava južnoazijskih zemalja. Etnicitet je, primjerice, bio kritična varijabla u formiranju i »rasformiranju« državnih struktura u Regiji. Tako je prijenos vlasti 1947. doveo do podjele kolonije u dvije nove države, Indiju i Pakistan, imajući svoju opravdanost u etničkoj posebnosti dviju »nacija«; nastanak Bangladesha 1971. bio je čak jedini uspješni secesionistički pokret u Regiji dosad. U južnoazijskom kontekstu nameće se nekoliko pitanja: zašto, primjerice, u Indiji etnički konflikti u pojedinim slučajevima ostaju u granicama kontrole, dok u drugima eskaliraju, a opet ostaju lokalno omeđeni. Zašto se na Sri Lanki etnički sukob već godine i godine pogoršava a u Pakistanu je doveo do dezintegracije, no ni nakon toga etnički pokreti manjina ne prestaju? I, zašto su u multietničkim društvima Nepala i Bhutana međuetničke razmirice uglavnom ostale latentne i nisu se manifestirale u nasilnim oblicima? U kojim uvjetima etnicitet određene grupe postaje sve zahtjevniji, te u kojim situacijama etnička zajednica počinje nametati svoj status »nacije« i koji su uvjeti uspjeha?

Južnoazijska regija nudi jednu od najraznolikijih i najkompleksnijih mreža međuetničke interakcije u svijetu. Sve velike religije imaju svoje sljedbenike u Regiji. Oko dvadeset jezika uživaju status službenih jezika na razini države/pokrajine pored bezbroj dijalekata koji se govore u raznim dijelovima Potkontinenta.

Moguće je skicirati slijedeću širu etničku konfiguraciju u smislu odnosa snaga i utjecaja pojedinih skupina:

1. Politički dominantna većina spram podređene manjine ili manjina: *Šri Lanka* (Sinhalezi spram Tamila, Moora, Burghera); *Pakistan* (Punjabci spram Sindha, Pathana, Balucha); *Bangladeš* (Bengalci spram raznih plemenskih skupina).

2. Politički dominantna manjina spram podređene većine: *Bhutan* (plemenske skupine spram Nepalaca); *Nepal* (Hindusi iz Kathmandu doline spram Newara i stanovnika doline Terai).

3. Mnoštvo etničkih grupa različitih veličina i utjecaja čine etničku konfiguraciju u smislu politički dominantnih, odnosno podređenih grupa na razini države praktički nemogućom. *Indija* spada u tu kategoriju. Međutim, politička interakcija na etničkim osnovama može poprimiti oblike nadređen-podređen u indijskoj federaciji na nivoima ispod centralne uprave.

Valja naglasiti da skicirani obrasci nisu statički, kako smo već na početku upozorili, i mogu se mijenjati od vremena do vremena. Tako je etnička konfiguracija u bivšem Pakistanu uvjetovala položaj Bengalaca kao podređene zajednice. Nakon godine 1971. to se promijenilo. Veliki je utjecaj i geografskog faktora; što je veća koncentracija etničke zajednice unutar teritorijalnih granica, to je veća njezina sposobnost okupljanja i artikuliranja: očiti su primjeri sukob između istočnoga i zapadnog Pakistana, sinhaleško-tamilski sukob na Sri Lanki te isticanje etničkih identiteta u Punjabu, Assamu, Tamilnadu i Nagalandu u Indiji. Pored prostorne raspršenosti, odnosno koncentracije, brojčana dimenzija etničke grupe također ima stanovit značaj: mala brojnost grupe ograničava njezinu sposobnost u smislu manevriranja, vršenja pritiska ili direktnog sukobljavanja sa centralnim vlastima. No bez obzira na brojčanu snagu, ukoliko je etnička grupa bila povijesno izolirana, to može biti dodatni poticaj zahtjevu za njezinom većom autonomijom. Tako stanovnici sjeveroistočne Indije, zatim Baluchi i Pathani u Pakistanu, plemenske skupine u poddružju Chittagong Hilla u Bangladeshu pate od historijske izoliranosti i smatraju da sadašnja nacionalna kretanja ne zastupaju njihove aspiracije na poddružju vlastite kulture i utjecaja u podjeli političke moći (14:13,14).

Imperativi državotvornosti i izazovi izgradnje nacije s kojima su se suočile postkolonijalne južnoazijske zemlje bili su im zajednički, međutim, strategije rukovodstava umnogome su se razlikovale. Priroda strukture moći nakon stjecanja nezavisnosti djelimice je odgovorna za taj razlaz kao i ideološko nasljeđe vladajućih elita tih država (12). Segment takva ideološkog nasljeđa bio je evropski model »nacije-države« u kojem se išlo za poistovjećivanjem države s nacijom, odnosno nacija u nastajanju viđena je kao nacija centrirana na državu⁴ a njezina juktastopozicija s etničkim narodima ili narodnostima umjesto da usklađuje potrebe i zahtjeve jednih s drugima vodila je isticanju prvih pred drugima (18). Tako se činilo da političke elite u Pakistanu i na Šri Lanki više naginju »integrirajućem« pristupu, dok je u Indiji izgledalo da se želi kombinirati »integrirajući« i »pluralistički« pristup (18). Integrirajući pristup značio je asimilaciju sveg stanovništva zemlje u zajednički identitet, dok je pluralistički stav uključivao i priznavanje uloge i dragocjenost različitosti u razvoju države. Ukratko, dok je prvi pristup imao cilj jedinstvo različitosti, druga je perspektiva predočavala jedinstvo u raznolikosti. Pored ovih razlika postojala je i sistemska različitost u ovim trima državama. Naime, iako su sve tri države imale »glavne« partije kao preteče nacionalnih pokreta, organizacijska struktura tih partija kao i opseg podrške koje su uživale u bazi značajno je varirao unutar novoformirane države. To je imalo ozbiljnih posljedica za političke sisteme tih država onako kako su se razvijali tijekom vremena. Dok je politički sistem u Pakistanu započeo s parlamentarnom demokracijom, samo unutar jednog desetljeća prešao je u civilno-vojni sistem što je dalo unitaristički obol njegovu federalnom ustrojstvu. U Indiji i na Šri Lanki parlamentarna je demokratska struktura preživjela. U pogledu Indije zadatak izgradnje nacije centrirane na državu iz multi-etničkog društva, koje je izrazito segmentirano i povijesno podijeljeno bio je golem i riskantan. Taj je zadatak zahtijevao neprestano uključivanje različitih društvenih subjekata a ne njihovo otuđenje u zadacima upravljanja na različitim razinama. U procesu, konsenzusom su donesene neke odluke, npr. lingvistička reorganizacija država, dok su druge (barem privremeno) napuštene, jer konsenzus nije bilo moguće postići a sukob se činio neminovnim (npr. pitanje izbora sveindijskog jezika — hindija — kao službenog jezika države). U relativnom smislu čini se da je demokratska politika Indije imala više uspjeha u sučeljavanju s izazovima etniciteta i izgradnje nacije (prije svega uvođenjem različitih etničkih grupa u centre i podcentre moći) od drugih novostvorenih država južne Azije.⁵ Može li se stoga poći od pretpostavke da je odsutnost demokratskog okvira u Pakistanu dovelo do etničke krize godine 1971? Ako jest tako, kako objasniti izbijanje međuetničkog konflikta u demokratskoj politici Šri Lanke.

⁴ Za nacionalnu je integraciju Indije velika prednost proizašla iz oslobodilačkog pokreta predvođenog Kongresom, koji je raspolagao političkim instrumentarijem sa sveindijskom rasprostranjenošću. Osim toga, rukovodstvo Kongresa bilo je kolektivno. Gandhi, naime, nije samo tolerirao već je aktivno ohrabrivao pojavu nacionalnih i regionalnih voda i tražio od njih da međusobno surađuju. Zato je u momentu stjecanja nezavisnosti tradicija političke suradnje i zajedničke odgovornosti bila čvrsto utemeljena unutar Kongresa. Umjesto raspada u mnoge frakcije, što se dogodilo Muslimanskoj ligi uskoro nakon smrti Ali Jinnaha, Kongres je bio kadar dati inicijalni poticaj novoj vladi.

Federalizam kao osnova indijskog Ustava smatra se rezultatom muslimanskog separatizma, iako se već vrlo rano upozoravalo na važnost podjele zemlje u lingvističke regije radi bolje organizacije oslobodilačkog pokreta, što ukazuje da je postojala svijest da je neki oblik federalizma naslijeđan u indijskoj situaciji. No kako je podjela Indije isključila glavni razlog »labave« federacije (ranija ideja prema kojoj bi regije hinduističke i muslimanske većine uživale značajnu autonomiju) u djelu Kongresnog rukovodstva ojačala je sklonost za »jakim centrom«. To se, međutim, protivilo tradiciji decentralizirane politike. Suročeni s ovako oprečnim stavovima tvoreci indijskog Ustava izabrali su »ambivalentni« federalizam koji je centru davao veliku izvršnu moć i inicijativu, glavni udio u resursima i sve ostale važnije funkcije, ali je istovremeno i savezним državama dao značajan prostor djelovanja (vidi o tome detaljnije: 5).

koji traje već preko tri desetljeća? Odgovori na ova pitanja traže dublja ulazanja u socioekonomske osobitosti prvobitnog Pakistana i Šri Lanke, u prirodu njihovih respektivnih državnih sistema; identifikaciju dominantnih etničkih elemenata u državnoj vlasti i posljedica takve dominacije u procesu izgradnje nacije.

Sinhaleško-tamilski sukob na Šri Lanki i bengalsko-punjabski u Pakistanu prije podjele godine 1971. sadrže stanovite strukturalne sličnosti u demografskom smislu ali imaju različiti povijesni kontekst. Naime, i Tamili i istočni Bengalci (danas Bangladešani) imali su teritorijalnu koncentraciju na određenom području. Dok su Tamilima naseljene sjeverne i istočne provincije Otoka doživjele vrhunac svojega društveno-političkog identiteta u 13. stoljeću osnivanjem kraljevstva Jaffne, u Bengalalu »bengalska etnička zajednica« oformila se u 15. stoljeću, uključujući prostor današnjeg Bangladeša i Zapadnog Bengala u Indiji. U vrijeme kolonijalne vlasti tamilsko je kraljevstvo na Šri Lanki početkom 17. stoljeća izgubilo svoj nezavisni politički identitet, a Bengal u vrijeme vladavine Moghula. Međutim, dok je kraj britanske kolonijalne vladavine rezultirao sažimanjem bivših kraljevina — sinhaleških i tamilske — u jedinstveni politički entitet, tj. u državu Ceylon, u slučaju Bengala transfer političke moći doveo je do podjele bengalske etničke zajednice i to na pretežno vjerskoj osnovi. No, unatoč religiji kao povodu podjele, glavni poticaji bili su socioekonomske naravi. Naime, u vrijeme kolonijalne uprave položaj muslimanske aristokracije uvelike je oslabio, a životni su se uvjeti muslimanskog seljaštva pogoršali (13). Među gradskim stanovništvom, zemljoposjednicima, inteligencijom i birokracijom prevladavali su hindusi. Zbog kolonijalne politike, zakašnjela pojava muslimanske srednje klase i njezin osjećaj gubitka nasuprot već dobro ušančene srednje klase hindusa, potakla je muslimanske srednje slojeve i plemstvo da se pridruže Muslimanskoj ligi u njezinu traženju islamske »nacije«. U pozadini takve suradnje ležao je intenzitet želje muslimanske zajednice u Bengalalu da se oslobodi hindusa koji su u ekonomskim i drugim aktivnostima bili premoćni. Stoga je i masovna podrška muslimanskih Bengalaca podjeli Indijskog potkontinenta reflektirale traženju načina koji bi mogao donijeti radikalne promjene tadašnje političko-ekonomske strukture Bengala.

Nasuprot takvim očekivanjima bengalskih muslimana za promjenom strukture snaga, Tamili na Šri Lanki bili su zainteresirani za očuvanje statusa quo u načinu raspodjele ekonomske i političke moći. Za razliku od istočnih Bengalaca koji su ne samo bili u većini u istočnom krilu prvobitnog Pakistana već su činili više od polovine ukupne populacije zemlje, Tamili na Šri Lanki uživaju takav status samo regionalno čineći 18,2 posto u ukupnom stanovništvu Otoka.⁶ Međutim, iako u manjini, Tamili su bili dobro etablirani u admi-

⁶ Etnička kompozicija Šri Lanke 1981:

Etnička grupa	Broj	%
Sinhalezi	10,986,66	74.0
Šrilanški Tamili	1,871,535	12.6
Šrilanški Mauri	1,056,972	7.1
Indijski Tamili	825,233	5.6
Maležani	43,378	0.3
Burgheri	38,236	0.3
Ostali	28,981	0.1

Izvor: Vlada Šri Lanke, Odjel za statistiku, 1981., Colombo, 1981. (Ghosh, Partha. »Intra-Regional Political Tensions and South Asian Regionalism«, u: Intra-regional Relations, šap. mat. za IX Konferenciju suvremenih južnoazijskih studija — South Asia Institute of Heidelberg University — Heidelberg 9—12. VII, 1986.)

nistrativnom i profesionalnom sektoru i stoga zainteresirani za stanovite ustavne garancije koje bi im osiguravale zadržavanje postignutog statusa. Takva su im obećanja spremno dala rukovodstva većinske zajednice s kojom su održavali odnos takmičarske suradnje. No kada je na Otoku, sredinom pedesetih, nastupila era masovne politike i kada etnički identiteti postaju daleko više branjeni nego prije, takva se ravnoteža poremetila (10:15-17).

U slučaju istočnih Bengalaca, s obzirom na kolonijalno nasljeđe i iskustva, objektivni atributi etničke zajednice koji ukazuju na sličnosti s onima s druge strane novoobilježene granice (u Zapadnom Bengaluu u Indiji) bivaju umanjivani ili ignorirani. Umjesto toga, obrana novoga etničkog identiteta provodi se isticanjem razlika, a ključni simbol takve različitosti postala je religija. Parlamentarna fasada u Pakistanu i formalno je ukinuta 1958. građansko-vojn timer savezom koji je monopolizirao zapadni Pakistan ali u kojemu je, kao i u civilnim pučevima 1953. i 1954, borba za vlast imala etničko-pokrajinski — punjabski — karakter (18).

Sve veće razočaranje istočno-bengalske inteligencije s ekonomsko-lingvističkim politikama u Karachiju utemeljenog režima možda je bilo neposredan povod za vojnu intervenciju. Sa svojom brojčanom snagom i neispunjenim aspiracijama jedini način da istočni Bengal izrazi svoje potrebe bile su odgovarajuće predstavničke institucije, što pak vladajuća zapadno-pakistanska klika nije htjela dopustiti iz bojazni za vlastiti prestiž u strukturi političke moći. S tog je razloga povukla za godinu 1959. obećane izbore onemogućivši time proces različitih putova kojima se mogla ostvariti neka vrsta konsenzusa o sistemu vladavine između oba krila (3).

Na Sri Lanki stvaranje je okvirnog konsenzusa također doživjelo teške potrebe kao rezultat dinamičkih kretanja onoga istog procesa onemogućenog u pakistanskom državnom sistemu, tj. politike glasačke »kutije« i uvođenja masovne mobilizacije na izbore 1956. Upravo je početke konfrontacije između dvije etničke zajednice moguće slijediti na sinhaleško-buddhističkoj obnovi 1956, koje je otvorena manifestacija bilo ukinuće engleskoga kao službenog jezika. Budući da je taj preporod postao središnja tema političkog sistema, fenomen »većinske demokracije« postao je najvažniji aspekt šrilanške politike, posebno od sedamdesetih nadalje, kada Šrilanška stranka slobode i Ujedinjena nacionalna stranka, dvije dominantno sinhaleške partije, alternativno pobjeđuju na izborima sa više od dvotrećinskom većinom. Tako se pokazalo da izborni procesi i stranačke politike nisu nužno sami po sebi djelotvorni mehanizmi posredovanja, ukoliko nisu u uzajamnoj vezi s legitimnošću autoriteta kao i s modalitetima nagodbi (7:18). Afirmacija principa većine u multi-etničkom društvu Otoka i pogrešno razvijanoj ekonomiji dovela je do duboke etničke podjele.

Iako su glavni ciljevi napada sinhaleško-buddhističkog pokreta bili katalicizam i engleski jezik njihovo je nastojanje jednako išlo za ustoličenjem sinhaleškoga kao jedinog službenog jezika. Upravo je u ovom aspektu došlo do sukoba interesa sinhaleško-tamilske zajednice, s razloga kako subjektivnih tako i objektivnih. Objektivno, dodjeljivanje službenog statusa samo sinhaleškom jeziku otvorilo je sinhaleškoj srednjoj klasi bolje perspektive za zapošljavanje i napredovanje u javnim službama. U društvu siromašnih resursa, u kojem je država najveći poslodavac, pitanje jezika nije stoga bilo tek emotivni spor već duboko prožet racionalnim, političko-ekonomskim promišljanjima. Tamili su ovaj čin doživjeli kao prekid povjerenja vodstva spomenutih glavnih političkih stranaka, jer su prije obje stranke podržavale zamjenu engleskoga sa sinhala i tamilskim. Ovakav obrat doživljen je kao simbolično

slabljenje historijski čvrsto etabliranog tamilskog jezika (6). Ovome se pridružila i bojazan za obrazovanu tamilsku omladinu kojoj bi pristup vladinim i drugim javnim službama novom jezičnom politikom bio otežan (9:21).

Na kulturu vezane predodžbe dviju zajednica stvorile su objektivnu dimenziju etniciteta. Proces nametanja posebnosti jedne etničke grupe u odnosu na drugu, doveo je do izabiranja povijesnih mitova i simbola koji su imali cilj da »heroje« jedne zajednice prikažu kao »neprijatelje« druge. Osim toga, postojao je tu i faktor jezične sličnosti i interakcije šrilanških Tamila s Tamilima iz južne Indije, stvarajući kod Sinhaleza, kao većinske zajednice, jezičku manjinu u »sjeni« Indije.⁷ Nadalje, mišljenje o natproporcionalnoj zastupljenosti manjinske tamilske zajednice u javnim i državnim službama kao i u mnogim ekonomskim sektorima dalo je ekonomsku »oštricu« zahtjevu za »samo sinhala« jezikom. Takav manjinski kompleks sinhaleške etničke većine podržavan je uspomenama na invazije s tamilskog sjevera u pretkolonijalnom vremenu. Relativno povoljan položaj tamilske zajednice za vrijeme kolonijalizma, povezan s ambivalentnim položajem gotovo polovine tamilske populacije, tzv. indijskih Tamila-plantažnih radnika, koji su migrirali na Otok tijekom kraja prošlog stoljeća i početkom ovog, i njihovim sponama s Tamilima u Indiji, dodatno je jačalo takav kompleks (19).

Stav zapadnih Pakistanaca prema istočnim Bengalcima odražavao je slična gledišta. Tamnoputi i malog rasta ali politički agilni, gotovo nerazpoznatljivi od susjednih hindusa, a jezika koji potiče iz hinduističke kulture, služi se devanagari pismom (kao pretežni broj jezika u Indiji) i nije poznat nebenskim muslimanima u zapadnim dijelovima Indije⁸ viđeni su gotovo kao prijetnja samom koncepta »zemlje čistih« od strane zapadnih Pakistanaca, samozvanih nasljednika indoislamske kulture.⁹ Za Bengalce bila je to dodatna

⁷ Vjerska i jezična podudarnost obilježje je različitosti dviju najvećih etničkih skupina na Sri Lanki, Sinhaleza i Tamila. Budhisti čine više od 90 posto većinske zajednice koja govori sinhaleški (70 posto stanovništva) i ističe svoje arijsko porijeklo. Sličan je slučaj dominantne hinduističke populacije koja govori tamilski (21 posto stanovništva) i dravidskog je porijekla.

⁸ Problem jezika doveo je do produbljena jaza između istočnog Bengala i centralne vlade. Pakistanske nacionalne vođe bili su, naime, uvjereni da je politička integracija moguća jedino ako zemlja prihvati jedan jezik. Engleski s više razloga nije dolazio u obzir te je umjesto njega izabran jezik urdu, kojim je, međutim, govorilo svega 8 posto ukupne pakistanske populacije, dok je bengalski govorilo oko 55 posto stanovnika. Inzistirajući na jezičnoj politici vodstvo Muslimanske lige isticalo je da je urdu jezik muslimana, pisan perzijaniziranim oblikom arapskoga i uveliko razumljiv mnogim Pakistancima. Bengalski jezik nije se čak ni razmatrao kao mogućnost uporabe iz gore navedenih razloga. Bengalci, naravno, nisu bili zadovoljni takvim tumačenjima i dali su na znanje da će nastaviti agitaciju za prihvaćanje svoga jezika kao jednoga od dva nacionalna jezika u Pakistanu.

U današnjem Pakistanu urdu ima status jezika *lingua franca*. Premda je tako urdu zajednički jezik ljudi koji govore različite jezike, nije se pokazao dovoljno efikasnim u izgradnji nacionalnog jedinstva (kao što je prijašnje iskustvo pokazalo da je religija dala vrlo varljiv osjećaj nacionalnog jedinstva). Postoji jak otpor stanovnika manjih provincija spram jezika urdu. Otpor se zasniva na činjenici da Pathani, Sindhi i Baluchi ne govore urdu i moraju ga učiti. Unatoč spomenutoj opoziciji, studenti Sveučilišta u Karachiju protestirali su nedavno u prilog jezika urdu. Protest je izazvalo uvođenje sindhija kao sredstva nastave za cijelu provinciju Sindh. Podršku jeziku urdu dana je od ne-sindhij govornika koji čine gotovo polovinu građana grada Karachija koji je privukao mnoštvo izbjeglica i migranata iz drugih provincija Pakistana zbog mogućnosti zapošljavanja i školovanja (18 : 13).

⁹ Ideju »Pakistan« prvi je put promulgirao Rahmat Ali, osnivač Pakistanskoga nacionalnog pokreta, 1933. obznanivši da se naziv »Pakistan« sastoji iz početnih slova njegovih sastavnih dijelova — Punjab, Afghanistan (stanovnici Sjeverozapadne granične pokrajine), Kashmir, Sindh, i Baluchistan. Ime je također, prema Rahmat Aliju, izvedeno iz riječi »pak« koja znači čist, jasan. Stoga, »Pak«(-istan) predstavlja zemlju svega što je u životu muslimana plemenito ili sveto. (Hasan Dani, A. »Choudhary Rahmat Ali — Founder-President of Pakistan National Movement«, Journal of Pakistan Studies, Islamabad, 1980, vol. II.)

Zastupljenost stanovništva današnjeg (ranije zapadnog) Pakistana — cca 90 mil. — u postocima po pokrajinama jest sljedeća: Punjab — 58.0%; Sjeverozapadna granična pokrajina — 16.7%; Sindh — 21.6%; Baluchistan — 3.7%. (Chopra, P. (ured.), Contemporary Pakistan. New Delhi: Vikas, 1983, str. 17)

uvreda s obzirom na ulogu koju su odigrali u posljednjim fazama formiranja Pakistana i frustracija zbog golemog jaza između njihova očekivanja i stvarnog položaja u postojećem državnom sistemu. Doživljavajući se kao ekonomska i politička »kolonija« zapadnog Pakistana, osjećaj deprivacije postajao je sve dublji i akutniji. Bez obzira je li u pitanju bila ekonomija, javne službe (vojne ili civilne) ili udio u distribuciji političkog utjecaja primjećivalo se neprestano pogoršanje socioekonomskog položaja zajednice. Stoga ne iznenađuje da je Mujibur Rahman inzistirao na decentralizaciji kao i na demokratizaciji političke strukture zemlje kako bi se zaustavilo povećanje nejednakosti između dvaju krila države (3).

Unatoč percepcije Tamila da su nakon stjecanja nezavisnosti reducirani na status drugorazrednih građana i da su ustavi iz 1972. i 1978. degradirali njihovu religiju, kulturu i jezik, za razliku od istočnog Pakistana, na Šri Lanki se ne zamijećuje »maćehinski« odnos centralnih državnih vlasti prema ekonomskom razvitku sjevernih i istočnih provincija Otoka, koji su tradicionalni teritorij šrilanških Tamila. Štoviše, upravo sedamdesetih godina sjeverna provincija, posebice peninsula Jaffne, pokazala je značajan napredak u uzgoju nekih žitarica (19:6,7). No, unatoč takvom regionalnom razvoju činjenica je također da se između 1963—1973. u relativnom smislu povećao *per capita* dohodak Sinhaleza za 18—24 posto, dok je dohodak šrilanških Tamila u istom tom razdoblju pao za 28 posto. Ali za taj pad valja uzeti u obzir činjenicu da su 1953. Tamili imali znatno viši prosječni dohodak od Sinhaleza. Razvoj Otoka otad naovamo rezultirao je u smanjenju dispariteta u prihodima između pripadnika dviju zajednica. Pomak većoj jednakosti oslabio je ekonomski status Tamila ako ga promatramo u usporedbi s ranijim desetljećima. Objektivno govoreći, novi socioekonomski sistem pozitivno se odrazio na sve zajednice na Šri Lanki u pogledu ravnomjernije raspodjele i socijalnih usluga (19:13-20). Novi je sistem, međutim, doista poremetio položaj koji je uživao elitni sloj tamijske manjinske zajednice u prošlosti, kako u sferi jezika tako i u sferi zapošljavanja i politike.

Vezano za pitanje podjele političke moći nametnulo se pitanje jaza između proklamirane politike i njezine provedbe, posebno u onim vidovima koji su se odnosili na tamijsku zajednicu, stvarajući u procesu osjećaj nepovjerenja u iskrenost i ozbiljnost namjera upravno-vladajućeg sloja dominiranog od Sinhaleza. Osjećaji nesigurnosti i sumnji posebno su postali akutni među omladinom koja je odrasla u atmosferi međuetničkih napetosti i nije znala za koalicijske aranžmane koji su prevladali u prvim godinama po stjecanju državnosti Otoka. Nastava u tamijskim područjima na tamijskom jeziku provodila se na razini škola od 1945. a na razini sveučilišta od 1956. Prijelaz na sinhaleški jezik nabujao je redove frustrirane tamijske omladine. Sedamdesetih, vladajući je režim uveo nekoliko mjera u vezi obrazovanja koje su dovele do ozbiljne krize. Odlučeno je, naime, da se smanjenjem bodova regulira kvota upisa iz svake etničke skupine, što je u praksi značilo da su tamijski studenti morali imati bolje rezultate od sinhaleških. Kasnije su primjenjivane druge sheme, standardizacija ili okružne kvote, ali je i njihov konačni cilj bio reduciranje broja tamijskih studenata na atraktivnim medicinskim i tehničkim fakultetima. Situaciju je otežavala smanjena mogućnost Tamila u nalaženju zaposlenja i političko otuđenje od ostale omladine u zemlji. Mnogi su zbog toga migrirali u inozemstvo, a neki od onih koji su ostali, odoše u gerilu. Naime, jedna od neposrednih posljedica općeg nezadovoljstva bila je formiranje Tamijskoga ujedinjenog oslobodilačkog fronta (prije samo Tamil-

ski ujedinjeni front) koji je prvobitni zahtjev za regionalnom autonomijom unutar federalnog sistema eskalirao u zahtjev za odvojenom državom.

Za vrijeme režima predsjednika Jayewardene usvojen je stanoviti broj mjera koji je trebao ublažiti osjećaj počinjene nepravde prema Tamilima. Tako je tamijskome priznat status pridruženoga nacionalnog jezika. Nadalje, Tamilima je garantirana veća autonomija u okružnim administracijama. Povučene su i neke diskriminatorne odredbe u pogledu prava pristupa na sveučilišta. Da su spomenute mjere bile usvojene pedesetih ili šezdesetih godina mogle su spriječiti tragediju koja je uslijedila. Ponuđene tek kasnih sedamdesetih doživljene su kao »premlato i prekrasno«; no ni tada nisu bile adekvatno primjenjene (14:25). Stoga, premda su za razliku od Pakistana na Sri Lanki izgrađeni institucionalni mehanizmi za vođenje pregovora i rješavanje međuetničkih sporova, situacija se znatno pogoršala zbog krize povjerenja u centralnu vlast. Takva je kriza kulminirala u društvu u kojem je ekonomski razvoj zaostajao za dosta razvijenom političkom kulturom koja je vodila paralelnim i sve većim zahtjevima različitih zajednica, što ih sistem, dobrim dijelom zbog siromašnih resursa, nije bio kadar ispuniti. Izražavanje sukoba kroz etničke odnose stvorilo je stanje u kojem su tradicionalne podijeljenosti postale operative u takmičenju za političke utjecaje kao i za ekonomske dobiti (24). Nije bez značaja da je rastuće otuđenje Tamila dostiglo vrhunac u vremenu stvaranja novog Ustava i to zbog onih njegovih odredaba koje su se odnosile na mjesto prvenstva sinhala jezika i buddhizma.¹⁰

Dok je zapadnopakistanska politička elita, s obzirom na svoju usku bazu u populacijskom i regionalnom smislu, nastavila izgradnju države zanemarujući u tom procesu zadatak izgradnje nacije na etničkoj i centralnoj razini,¹¹ dotle politička struktura Sri Lanke nije bar u početku dovela do potpunog raskida između većinske sinhaleške zajednice i glavne manjinske skupine, ali se vrlo rano našla suočena s napetostima koje su djelimice bile naslijeđene, ali su također bile posljedica i dinamičnosti demokratske politike u resursima siromašnog društva. Za razliku od Pakistana na Sri Lanki je naglašavana važnost stvaranja na državu centrirane nacije, no nju je manjinska zajednica doživljavala prije svega kao sinhalešku državu-naciju, koja daje prednost budhističkoj religiji i kulturi, zanemarujući vjersko-kulturne vrijednosti tamilске zajednice i potvrđujući u tom procesu samovolju većine.

U oba slučaja, i Pakistana i Sri Lanke, zamijećuje se tako dosta sličnosti u konfliktima između većine i manjine. Oba slučaja predstavljaju regionalne

¹⁰ Naime, na približavanje buddhizma i politike gledalo se kao na rješavanje problema identiteta nove nacije, iako je to, naravno, značilo udaljšavanje od zajedničkog principa odvajanja politike i religije i vjerske neutralnosti vlade, a u multi-vjerskom društvu kao što je šrilanško identifikacija nacije s većinskom zajednicom nužno je stvarala probleme u odnosu na položaj manjina.

¹¹ Čak i u sadašnjem Pakistanu etničke manjine u dominaciji Punjaba u državnoj vlasti vide nastavak unitarističkih tendencija. Mehanizmi upravljanja etničkim konfliktima u Pakistanu uvelike su oslabili negacijom federalne strukture, autonomije provincija, izbornih procesa i politike stranaka.

Osim geografske odvojenosti istočnog Bengala od zapadnog Pakistana svaka je od pet pokrajina predstavljala osebujnu nacionalnost koja je uživala punu ili djelomičnu nezavisnost prije britanske okupacije. Pokrajine su uvelike varirale u veličini, populaciji, resursima i razini društvenog razvoja. Razmjena stanovništva do koje je došlo podjelom Indije 1947. također je različito djelovala na demografsku i društveno-ekonomsku strukturu pojedinih pokrajina. Od četiri glavne regije u sjeverozapadnom dijelu Potkontinenta Punjab je daleko najrazvijenija, ima najveći broj stanovnika, najviše prirodnih resursa i najviši stupanj socioekonomskog i političkog utjecaja u zemlji. Pokrajina Sindh druga je po veličini i broju stanovnika te po značaju ekonomskog razvoja, a potom slijede Sjeverozapadna granična pokrajina i Baluchistan. Niti jedna od spomenutih pokrajina nije isključivo domena one etničke skupine po kojoj pokrajina nosi ime. Sve su regije, a posebno Sindh i Punjab, postale novim domicilom milijuna izbjeglica, koji su nakon diobe Potkontinenta napustili Indiju. Zapravo, dok je razmjena po-

zajednice koje se postupno otuđuju od veće političke zajednice kojoj su pripadale. Kako su se međuetnički rascjepi sve više politizirali obje su se populacijske skupine počele doživljavati kao zasebne nacije i počele isticati svoj nacionalni identitet u etničkim obilježjima. U oba slučaja međuetnički sporovi odnosili su se na način i efikasnost podjele moći u centralnim i regionalnim političkim odlukama te na ustavne garancije religijsko-jezičnog poštivanja. Obje su razvile osjećaj »relativne deprivacije« u odnosu na dominantnu zajednicu, i što je više jačao osjećaj uskraćenosti u odnosu na ekonomske i političke dobiti, to je snažniji bivao njihov zahtjev za ispravljanjem takva stanja. U oba slučaja intenzitet osjećaja deprivacije preobratio je zahtjev za autonomijom u borbu za otcjepljenje.

Pored navedenih sličnosti ima, međutim, i značajnih razlika u naslijeđenoj situaciji, načinima interakcije, u podjeli političke moći, kao i u prirodi institucionalnih mehanizama razvijenih tijekom vremena u oba slučaja. U ovom je kontekstu značajna i već spomenuta razlika u političkim sistemima dviju zemalja. Jer, dok je demokratski okvir Šri Lanke dao prilično prostora za sudjelovanje u političkoj kulturi Otoka, dotle je zapadna regija Pakistana, u kojoj je vladao vojni režim, bila prožeta autoritarnošću koja je praktički gušila svaki pokušaj participacije istočnopakistanske političke kulture (25:114-117).

Iako demokratski okvir ima veći potencijal u svladavanju takvih kriza, činjenica je da, sama dinamika demokratskog procesa stavlja u pokret snage koje traže »pravednu« podjelu javnih resursa. Traženje raspodjele ograničenih izvora može rezultirati u isticanje etničkih identiteta koji se javljaju kao pogodni momenti mobilizacije u takvu natjecanju (26:255, 256).

U ovome je svakako uloga vodstva dominantne i manjinske zajednice kritična. Postoji, naime, mogućnost da etiketa etniciteta zakrije klasne proturječnosti, kako unutar etničke skupine tako i na međuetničkoj razini. Bit iskorištavanja ekonomskih interesa može se izgubiti pod plaštem etniciteta. Ruralno lice siromašnih u istočnom i zapadnom Pakistanu šezdesetih godina kao i etnički obojena situacija nezaposlenosti na Šri Lanki primjeri su koji na to jasno ukazuju. Valja stoga primijetiti da etnicitet može lako postati opasno oružje u rukama privilegiranih — elite — koja ga koristi kao sredstvo zadržavanja ili unapređivanja svojih interesa, služeći se pritom primordijalnim sentimentima zajednice kojoj pripadaju (10).

pulacije između Indije i Pakistana stvorila veću etničku homogenost Punjaba i Sjeverozapadne granične pokrajine, i nije primjetno utjecala na Baluchistan, ona je dramatično narušila demografsku ravnotežu Sindha gdje je broj autohtonog stanovništva smanjen i relativno i apsolutno. Gotovo je milijun sindhskih hindusa otišlo u Indiju a na njihovo mjesto doselilo se više od milijun muslimana iz raznih dijelova Indije koji govore urdu (17).

Sve su četiri geografske cjeline zadržale svoj specifični karakter, interese i osebujan način življenja. U jeziku, prehrani, folkloru, društvenim običajima i vrijednostima, te društvenoj strukturi regionalno je stanovništvo dijelilo malo zajedničkih stvari, osim pripadnosti islamu. Ideološka baza Pakistana koja počiva na teoriji o »dvije nacije« pošla je od pretpostavke da je religija primarni čimbenik diferencijacije nacionalnog identiteta. Međutim, kako se dogodilo, pritisci multietničkog karaktera počeli su vrlo brzo izbijati na površinu pa je tako teorija o »dvije nacije« postala pretečom teorije o »višenacionalnosti«. Sve od vremena nastanka Pakistana godine 1947. ova je južnoazijska država suočena s dilemom izgradnje nacionalnog identiteta iz različitih regionalnih i jezičnih lojalnosti. Posebno u vrijeme predsjednika Ayub Khana »stvaranje nacije« i »stvaranje države« postali su gotovo sinonimi. Posljedica takva tumačenja rezultirala je raspadom državnog ustrojstva Pakistana, odnosno pobjedom etničko-lingvističkog nacionalizma, nastankom Bangladesha godine 1971. Drugi aspekt posljedice podjele Potkontinenta koji je doveo do formacije Pakistana, bio je element muhadžin, tj. izbjeglica. Dominirajući u političkim i ekonomskim strukturama nove države, izbjeglice su prevladavali u zapadnom dijelu zemlje. S vremenom, sukob interesa između domaćih i pridošlica stvorio je plodno tlo za pojavu etničkog nacionalizma u Sindhu i Baluchistanu; glavna meta napada bili su izbjeglice i migranti iz Indije, posebno iz Punjaba (17).

LITERATURA:

1. Abeysekera, Ch. — Gunasinghe, N. (ured.). *Facets of Ethnicity in Sri Lanka*. Colombo: Social Scientists Association, 1987.
2. Anderson, Benedict. *Imagined Communities — Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: the Thetford Press, 1983.
3. Benerjee, S. *Bangladesh*. New Delhi: National Book Trust, 1981.
4. Čičak, R. »Indija — Problemi nacionalne integracije i federalizma«, *Razvoj, Zagreb*, 1985, sv. III, br. 1.
5. Čičak, R. »Pozadina etničkih sukoba na Sri Lanki«, *Naše Teme*, Zagreb, 1984, br. 10.
6. Čičak, R. »Problemi nacionalne i političke integracije: Pakistan i Bangladesh«, *Zbornik trećeg programa radio Zagreba*, Zagreb, 1985, br. 12.
7. De Silva, K. M. *Religion, nationalism and the state in modern Sri Lanka*. Tampa, Florida: USF Monographs in Religion and Public Policy, 1986.
8. De Vos, G.; Romanucci-Ross, L. (ured.). *Ethnic Identity — Cultural Continuities and Change*. Palo Alto, California: Mayfield Publishing Company, 1975.
9. *Inter-Racial Equity and National Unity in Sri Lanka*. Colombo: Marga Institute (Sri Lanka Centre for Development Studies), 1985.
10. Jayawardena, Kumari. *Ethnic and Class Conflicts in Sri Lanka*. Madras: Kaanthalakam, 1987.
11. McCready, William, C. (ured.). *Culture, Ethnicity, and Identity*. New York—London—Paris: Academic Press, 1983.
12. Moore, R. J. *Tradition and Politics in South Asia*. New Delhi: Vikas, 1979.
13. Nagarkar, V. V. *Genesis of Pakistan*. Bombay—Calcutta—New Delhi, 1975.
14. Phadnis, Urmila. »Ethnic Tensions in South Asia — Implications for Regional Cooperation«, u: Gupta, Sen-Bhabani (ured.), *Regional Cooperation and Development in South Asia*, New Delhi: South Asian Publishers, 1986.
15. Phadnis, Urmila. *Religion and Politics in Sri Lanka*. Delhi—London—New Columbia: C. H. Hurst, South Asia Books, 1976.
16. Phadnis, Urmila. *Domestic Conflicts in South Asia*, Delhi: South Asian Publishers, 1986.
17. Phadnis, Urmila. »Misperception and Perception«, u: Chopra, Pran (ured.), *Contemporary Pakistan*, New Delhi: Vikas, 1983.
18. Raghīb-ul-Islam. »Regiono-Ethnic Conflict in Pakistan«, u: *Ethnicity and political Conflict*, šap. mat. za IX. Konferenciju suvremenih južnoazijskih studija — South Asia Institute of Heidelberg University — Heidelberg 9—12. VII, 1986.
19. Samarasinghe, A. »Economic Dimensions of Ethnic Conflict in Sri Lanka«, u: *National Workshop on the Economic Dimensions of Ethnic Conflict in Sri Lanka* — International Centre for Ethnic Studies, Colombo, 1985.
20. Smith, Anthony, D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell, 1982 (1986, 1987).
21. Stone, John. *Racial Conflict in Contemporary Society*. London: Fontana Press, 1985.
22. Taylor, D. — Yapp, M. (ured.), *Political Identity in South Asia*. London: Curzon Press, 1979.
23. Wallace, P. (ured.). *Region and Nation in India*. New Delhi—Bombay—Calcutta: American Institute of Indian Studies, 1984.
24. Wilson, Jeyaratnam. *Politics in Sri Lanka, 1947—1979*. London, 1979.
25. Wilson, Jeyaratnam — Dalton, Dennis (ured.), *The States of South Asia*. London: C. Hurst, 1982.
26. Young, C. *The Politics of Cultural Pluralism*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1976.

ETHNICITY AND ETHNIC CONFLICT IN SOUTH ASIA

SUMMARY

In the context of modern South Asian countries, which are experiencing major social changes and facing the built-up challenges of participation and integration, ethnic nationalism has especially grown. Although the demands of ethnic groups are often tied to tradition, they first of all openly aspire to the economic and political betterment of these groups. The discrepancy between proclaimed government policies and their implication in those socio-economic domains that are considered »critical« for preserving the autonomy of ethnic minorities, leads to greater inter-ethnic tensions. In cases where the ethnic minority is large, socially mobile, with a firm social base, one cannot exclude that the demand for autonomy turns into a demand for separation and the formation of a distinct state.

Proceeding from the above-mentioned assumption, the author, along with some broader comments of a wider regional significance, uses examples from (former) Pakistan and Sri Lanka to examine in more detail the question of ethnicity and ethnic conflict in the South Asian region.